

Sophie De Schaepdrijver

De Groote Oorlog

Het koninkrijk België

tijdens de Eerste

Wereldoorlog

© Sophie De Schaepdrijver /Houtekiet/Linkeroever Uitgevers 2013
Katwilgweg 2, 2050 Antwerpen

Uitgeverij Atlas Contact
Herengracht 481, 1017 BT Amsterdam

Omslag en binnenwerk: Toni Mulder, Mulder van Meurs

Illustraties binnenwerk met dank aan de Universiteitsbibliotheek
van Amsterdam en Gerhard Jaeger.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de relevante auteursrechten ten aanzien
van de gepubliceerde foto's te regelen volgens de wettelijke bepalingen.
Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden,
kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

ISBN België 978 90 8924 261 7
D 2013 4765 29

ISBN Nederland 978 90 450 2550 6
NUR 680

*Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand,
of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch,
mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.*

INHOUD

VOORWOORD

9

DANKWOORD BIJ EERSTE DRUK

II

HOOFDSTUK I

Voor de storm: België in 1914

13

HOOFDSTUK II

'De vreselijkste misdaad': de zomer van 1914

45

HOOFDSTUK III

'Furor teutonicus': de Duitse inval

73

HOOFDSTUK IV

'Een psychologisch raadsel': de bezetting, 1914-1916

III

HOOFDSTUK V

'Wij zijn Germanen, geen Latijnen':
Vlaamsgezindheid en *Flamenpolitik*, 1914-1916

149

HOOFDSTUK VI

De IJzer: het Belgische front in de stellingoorlog
(november 1914 – september 1918)

185

HOOFDSTUK VII

‘Triomf der brutale macht’?

De bezetting in de tweede helft van de oorlog

229

HOOFDSTUK VIII

‘Een hellend vlak’: activisme en collaboratie, 1916-1918

271

HOOFDSTUK IX

‘Een gemeenschappelijk erfdeel’?

België na de Groote Oorlog

307

NOTEN

335

LITERATUUR

361

INDEX

377

Voor mijn moeder, Claudine Spitaels

VOORWOORD

Geschiedenis is nooit af en dit boek al helemaal niet. Toen ik er, vele jaren gelden, aan begon, ontmoette ik op een academische bijeenkomst een oudere vakman. Die had er een hard hoofd in. Een boek over heel België? In alle vier de oorlogsjaren? “Ge gaat daar veel kritiek op krijgen.” Met die kritiek is het meegevallen. Het werd eerder een gesprek, dat aldoor is uitgebreid: nieuwe onderwerpen, nieuwe mensen. Een soms bits, altijd spits salon van zich verdiepende vriendschappen, waar het er bij tijden feestelijk aan toeging. (Naar het woord van Lucien Febvre: “wie aan geschiedenis doen wil, moet het verleden resoluut de rug toekeren en *léven*.”) Hulde en genegenheid aan vele vrienden en collega’s, vooral aan Michaël Amara, Geert Buelens, Piet Chielens, Emmanuel Debruyne, Dominiek Dendooven, Gita Deneckere, Bruno De Wever, Leen Engelen, Chantal Kesteloot, Benoît Majerus, Hubert Roland, Pierre Schoentjes, Pierre-Alain Tallier, Jo Tollebeek, Rob Troubleyn, Jan Van der Fraenen, Luc Vandeweyer, Christine Van Everbroeck, David Van Reybrouck, Guy Vanthemsche, Laurence Van Ypersele en Kaat Wils, allemaal diep serieuze mensen die zichzelf niet teveel au sérieux nemen. Hulde aan alle anderen die er toe bijdragen dat het met de geschiedschrijving over België’s ’14-’18 vandaag, aan de vooravond van de eeuwherdenking, blakend gesteld is, voortbouwend op baanbrekend eerder werk.¹ Sinds 1997, toen het hier herdrukte boek voor het eerst verscheen, is onze kennis verdiept. Deze herdruk is op enkele punten herzien. Maar idealiter dient U dit boek samen met ander werk te lezen. Want we weten nu meer over spionage, ballingschap, dwangarbeid, politiewerk, straatgeweld, frontliteratuur, Vlaams en Waals activisme en andere gezichten van onze – jawel: onze – Grote Oorlog. In 2009 bracht ik die nieuwe geschiedschrij-

ving in kaart.² En het onderzoek blijft lopen.³ Ook ikzelf kon verderwerken: over bezette milieus, dagboeken, literaire herdenking en andere dimensies van de oorlog in dit land.⁴ We zijn nog lang niet klaar, en zullen dat ook nooit zijn, want elke generatie stelt andere vragen; maar wat zijn we verrijkt. En wat beseffen we weer hoe onzinnig het is om inzicht en inspanning in partjes op te delen. *Admirez-vous les uns les autres.*

State College – Anderlecht, juni 2013

Mijn eerste dank gaat uit naar Benno Barnard en naar Emile Brugman van uitgeverij Atlas, die mij het schrijven van dit boek toevertrouwden – een boek over het grauwe '14-'18 dat voor mij altijd al een zeker mysterie had.

Dit boek is gedurende een periode van enkele jaren geschreven, en tijdens die jaren is ook mijn omgeving in aanzienlijke mate bij de *Groote Oorlog* betrokken geraakt. Mijn oprechte dank aan allen... en mijn verontschuldiging voor jaren van zelfzucht. Van alle dierbaren, vrienden en collegae die mij met steun en suggesties terzijde hebben gestaan, wil ik in het bijzonder Wim van den Doel van de vakgroep Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Leiden bedanken.

De eigenlijke redactie van dit boek is geschied in het academische jaar 1995-1996, een jaar dat ik vrijwel geheel aan deze taak wijden kon dankzij een beurs van het *National Humanities Center* (North Carolina, USA), een unieke instelling waarvan ik de directeur en staf zeer dankbaar ben voor het creëren van een perfecte werkomgeving – met name de interbibliothecaire uitleendienst is een zegen. Belangrijk waren ook de intensieve discussies met andere onderzoekers, van wie ik hier vooral prof. Kathryn Kish Sklar wil vermelden.

Mijn oprechte dank aan prof. Jean Stengers voor het bedachtzaam nalezen van het manuscript, en voor de verrijkende gesprekken die ik met hem mocht voeren. Wat dit boek aan onnauwkeurigheden en verkeerde interpretaties bevat, is uiteraard geheel voor mijn rekening.

Mijn verdere dank gaat uit naar de heren dr. Cyriel Vleeschouwers, dr. Bart De Groof en Bernard Simoens van het Algemeen Rijksarchief in Brussel voor hun zeer gewaardeerde hulp en suggesties, als ook naar de heer François Sente voor zijn geduld en behulpzaamheid.

Dank ook aan de staf van de *Hoover Institution Archives* (Stanford, Californië), het Duitse staatsarchief in Potsdam, en de universitaire bibliotheken van Leiden en Chapel Hill (North Carolina). In januari 1996 mocht ik een onderhoud hebben met de heer Omer Berckmans, oud-strijder van het IJzerfront (1893-1996), een gesprek waaraan ik dankbare herinneringen bewaar; mijn dank gaat ook uit naar de heer Guy Sirjacobs, die deze ontmoeting mogelijk maakte.

Immens was de steun van mijn echtgenoot Ronnie Po-Chia Hsia bij het schrijven van dit boek. Als groot historicus wist en weet hij mij te inspireren en te voorkomen dat ik mij in details verloor. Ik wil hierbij mijn dank uiten voor zijn bereidwilligheid om zich telkens en telkens weer te buigen over de talloze problemen en probleempjes van redactie, interpretatie en documentatie, voor zijn daadwerkelijke, niet-aflatende steun en zijn scherpzinnige raad – en ook voor zijn genegenheid voor België en *all things Belgian*.

Mijn allergrootste dank gaat uit naar mijn moeder, Claudine Spi-taels, een grote geest en een bron van leven. Wat ik te danken heb aan haar krachtige aanwezigheid, haar warmte, die wars is van elke sentimentaliteit, haar doorzicht en haar schoonheid, is niet onder woorden te brengen. Als klein teken van mijn liefde is dit boek aan haar opgedragen.

New York, 15 mei 1997

Post-scriptum (16 augustus 2013). Sinds ik dit dankwoord schreef, is ons leven verrijkt met de komst van Mathilde (1998) en Eduard (2000). Hun bestaan verdiept mijn dankbaarheid ten aanzien van hun grootmoeder, aan wie dit boek, en nog veel meer, opgedragen blijft.

HOOFDSTUK I

Voor de storm: België in 1914

Het koninkrijk België van de vroege twintigste eeuw was, zoals de *Encyclopaedia Britannica* van 1910 haar lezers meedeelde in het geen tegenspraak duldende proza van die tijd, 'een onafhankelijke, grondwettelijke en neutrale staat, die een belangrijke plaats in Noordwest-Europa inneemt'.⁵

Hoe belangrijk zou tot veler verdriet nog blijken.

Maar... belangrijk. In 1914 telde België meer dan 7,6 miljoen inwoners en was daarmee het dichtst bevolkte land ter wereld: meer dan 250 mensen per vierkante kilometer. De Franse socioloog Gabriel Tarde beschreef de Belgische bevolking als 'de dichtste, rijkste en nijverste van alle volkeren op aarde'.⁶ Dat was wellicht te veel eer, maar niettemin: België was in 1914 de vijfde economische macht ter wereld.

's Lands nijverheid was indrukwekkend in omvang toegenomen sinds het begin van de negentiende eeuw, toen België de vroegst geïndustrialiseerde economie op het Europese vasteland was geweest. Nog steeds voer de industrie vooral op de logge stoom-en-ijzertechnologie van de 'eerste industriële revolutie'. Al begonnen de Waalse mijnen, waar bijna honderdzigduizend mannen en vrouwen wroetten – zesenveertig op de duizend werkende mensen in België – dan tekenen van uitputting te vertonen, het tragische verval van een heel industrieland was nog niet te voorzien. 'Verval' was ook geen woord dat bij die tijd paste. De *belle époque* was ook voor België een tijdperk van nooit eerder vertoonde hoogkapitalistische expansie.

De zeer op de uitvoer gerichte Belgische ondernemers zwoeren bij vrijhandel en voeren daar doorgaans wél bij – beter, uiteraard, dan de werklieden, van wie de lonen een plaats onder aan de kosten-

posten innamen, wat nu eenmaal de prijs heette te zijn voor 's lands positie als 'draaischijf van Europa' (zoals het ondernemerscliché van die dagen luidde). Nu wás België ook de vierde handelsmacht ter wereld. In 1912 was Antwerpen zijn Europese concurrenten – Rotterdam, Hamburg en zelfs Londen – voorbijgestreefd en kwam nu als wereldhaven onmiddellijk na New York. Belgisch groot geld legde steeds ambitieuzer claims in het buitenland. Het land had zich indertijd als eerste op het Europese vasteland tot de *ijzeren weg* bekend en fabriceerde nu 'rollend materieel' als solide en winstgevend uitvoerproduct. Belgische maatschappijen bouwden spoorwegen in Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk, Italië, Spanje, Rusland en China en legden overal ter wereld tramnetten aan, bijvoorbeeld in Caïro – waar ze tegelijkertijd ook de chique voorstad Heliopolis uit de grond stampten – en in Rusland, waar vrijwel alle trammaatschappijen Belgisch waren. De metro in Parijs werd met Belgisch kapitaal en Belgische arbeid gebouwd. Kortom, het Belgische ondernemerschap trok voortvarend de wereld in. België was daarmee een succesvolle mededinger in een tijd waarin al het moderne kapitaal expansief werd: de tijd tussen de Frans-Duitse oorlog en de Eerste Wereldoorlog was immers de *age of empire* van het industriële hoogkapitalisme, zoals de welgekozen term van de Britse historicus Hobsbawm luidt.

De meest eclatante manifestatie van dit imperialisme was het daadwerkelijk verdelen van de in de vaart der volkeren 'achtergebleven' wereld onder een selecte club 'ontwikkelde' staten. Daaronder de Belgische staat, die in 1908 een gigantisch rijk in Zwart Afrika – meer dan tachtigmaal de omvang van België zelf – overnam van de 'gekroonde zakenman' Leopold II. 's Lands overgang naar de status van koloniale macht was in Brussel niet zonder tegenzin aanvaard. De bezwaren waken echter al snel toen het nieuwe bezit onder een wat verlichter regime méér begon op te brengen dan het had gedaan in de wrede tijden van Leopolds privé-onderneming, de infame Congo-'vrijstaat'.

Intussen waren er in 1914 weinig Belgen die zich ook imperiale machthebbers vóelden. Ook nadat in Tervuren buiten Brussel het

Museum voor Midden-Afrika was verzezen, kwam het 'als een wereld zo grote' Afrikaanse bezit maar weinig in de collectieve verbeelding tot leven. Meer in het algemeen was het leven in de Belgische *age of empire* nog niet bijzonder doordeesemd van enige razende moderniteit. De levensstandaard lag lager dan in de buurlanden, zelfs bij de burgerij. De welgestelde Belgen van 1914 aten en dronken uitbundig, de heren gingen zich aan sigaren te buiten, maar de Belgische burgerfamilies waagden zich in mindere mate dan goede klassen elders op het nieuwe domein van de luxegoederen – de auto's, de telefoons, de haute parfumerie. Ook bleven de meeste zeden en gewoonten onveranderd. België was natuurlijk strikt genomen geen standensamenleving meer. De politieke elites waren eerder burgerlijk dan adellijk (hetgeen niet overal in Europa vanzelf sprak). Binnen de Belgische burgerij begunstigten de wisselvalligheden van een industriële, kapitalistische economie sommige families en benadeelden andere. Maar bij dit alles bleven zekere vanzelfsprekendheden stug overeind. Zo was bijvoorbeeld kleding aan subtiële standsregels gebonden: kleuren, coupes, stoffen verwezen niet zozeer naar smaak en koopkracht als wel naar het behoren tot een welbepaald 'soort mensen' – alsof de wetten op standskledij en ongeoorloofde weelde van voor de Franse Revolutie onverminderd van kracht waren gebleven. Dat gold ook voor hetgeen men tot zich nam: zo mocht de *grande bourgeoisie* een delicatessen als champignons op tafel zetten, de kleine burgerij achtte dit boven haar stand, zelfs als zij het betalen kon. Men volgde binnen de burgerij zijn meerderen, doch op gepaste afstand: men legde er een eer in 'binnen zijn stand te kunnen blijven'. Gering in getal en onbenijd bleven de roekelozen die buiten hun stand trouwden.

Weinig van wat 's lands kleine en grote elites om zich heen waarnamen, wees erop dat hun land op een keerpunt stond. De industrie had het landschap nog niet onherkenbaar veranderd (van oudsher was het landschap van de Zuidelijke Nederlanden trouwens gekenmerkt door steden, handel, wegen, nijverheid en mijnen). In de

corons deed men nog aan kleine landbouw; de mijnstreken vormden een merkwaardige half industriële, half agrarische wereld met fabrieken in de velden, waar *terrils*, kerktorens, hangars en koeien een nergens anders bestaand rommeltje vormden dat esthetisch weliswaar te wensen overliet, maar in zijn dorpse lelijkheid weinig gemeen had met het duistere, grootschalige, van elke troost verstoken universum van de negentiende-eeuwse industriële moderniteit zoals dat uit de handboeken over sociale geschiedenis bekend is. Woonkazernes waren er in België ook niet. De bevolkingsdichtheid mocht dan fenomenaal zijn toegenomen, België was nog steeds een land van gemeenten en niet van monstersteden. Zes op de tien mensen woonde in dorpen of stadjes van minder dan tienduizend inwoners. De kleine plaatsen waren hun groeiende bevolking niet in massale plattelandsvlucht aan de grote steden kwijtgeraakt: 's lands verstedelijking was een sluipend proces – een *implosie*, geen *explosie*. Toen reeds was België het land der forenzen. Dagloners trokken te voet naar hun werk – vaak tientallen kilometers ver – en steeds meer arbeiders spoorden met goedkope abonnementen naar de fabrieken en de mijnen. De nationale en buurtspoorwegen vormden het dichtste netwerk ter wereld; zij verbonden het onbeduidendste gehucht met de rest van het land. De goedkope abonnementen, die het werkvolk op het dorp hielden (een initiatief van de toen bijna almachtige katholieke partij), plaatsten zo de zeer moderne verworvenheid van het spoor ten dienste van het behoud van het bestaande: het dorpsleven en de boerenstand.

Onontkoombaar slonk intussen diezelfde boerenstand, al telde België bij de jongste telling nog achthonderdduizend boeren, wat toch nog bijna een vierde van de actieve bevolking was (hoewel, in 1850 was dat nog de helft geweest, en in Frankrijk werkten nog steeds vier op de tien mensen op het land). De boerengezinnen bezaten doorgaans maar weinig grond, zodat de mannen wel gedwongen waren daarnaast te werken in mijn of fabriek. Vlaamse keuterboeren wroetten als vijftig jaar tevoren in wat sociale historici de *cottage industry* noemen, idyllische term voor een wanhopig

arm en zwaar bestaan. Een iets beter loon bood de seizoensarbeid elders. Sommigen verhuisden helemaal naar de fabriekssteden over de Franse grens, waar zij op den duur veruit het gros van de bevolking vormden. Toch kwamen deze landverhuizers ieder jaar terug naar hun geboortedorpen voor de zomerkermissen, die als vanouds een hoogtepunt in de harde, eentonige levens vormden. (Deze kermissen 'bieden een prachtige gelegenheid om het Vlaamse karakter waar te nemen', fleemde de *Baedeker*, of het goedmoedige folklore betrof in plaats van – zoals ook elders op het Europese platteland – bloedernstige en soms moorddadige rituele paringsdansen.⁸⁾ Weinigen verruilden hun vertrouwde misère voor een leven verder weg. Miljoenen en miljoenen Europeanen trokken in 1900-1910 naar Amerika; daar waren maar zéér weinig Belgen onder.

Zoals gezegd, de 'plattelandsvlucht' in België bleef beperkt. De groeiende bevolking kwam niet samen in reusachtige steden, en ook de hoofdstad – tevens de grootste stad – was geen waterhoofd. Brussel was met voorsteden en al driekwart miljoen inwoners groot; een op de tien Belgen woonde er, het was 's lands centrum, maar het bezat niet de onverbiddelijke dominantie van Londen, Wenen, en zeker Parijs. De steden van België vormden eerder een netwerk, hecht verbonden door het wonderbaarlijke spoor. Ambitieuze kunstenaars of hoogleraren wilden niet per se naar de hoofdstad en voelden zich niet noodzakelijk wegwijnen in 'de provincie' – het zou daarbij absurd zijn om, zoals in Frankrijk, het gehele land buiten de hoofdstad als 'de provincie' af te doen. De andere steden hadden hún leven, hún elite.

Zelfs de hoofdstad had een zekere provinciale stijfheid bewaard, met tegelijk een, zou men kunnen zeggen, provinciale *genaakbaarheid*. In de zijstraten van de grote boulevards (die de romanschrijver Camille Lemonnier de 'Blijde intocht' van de nieuwe tijden noemde⁹⁾ bloeide nog zeer veel kleine nijverheid, meubelmakers, brouwers, fabriekjes waar kartonnen dozen gemaakt werden. Aan het wonen in appartementen aan de boulevard konden de burgers, voor wie al dat groots was bedoeld, trouwens maar slecht wennen; liever

trokken zij naar de voorsteden en betrokken daar in een straat een heel huis, met verdiepingen en een tuintje. Die voorsteden hadden zeer diverse gezichten, maar bereikten nergens de eenvormig-perifere triestigheid van de naar de buitenste duisternis verbannen *banlieue*: Brussel, kortom, wilde maar geen Parijs worden. 'Hoewel er altijd banden met Parijs waren,' zou een tegen haar zin in het bedaarde Brussel belande Londense later over die tijd opmerken, 'was het leven in Brussel buitengewoon eenvoudig en de society eerder "plaatselijk" geaard.'¹⁰ Had Leopold II de stad deftige lanen cadeau gedaan, wezenlijker Brussels was de art nouveau, tien jaren van exuberant vakwerk uitgevoerd op minuscule percelen: een urbanisme op de vierkante meter dat de stad beter lag. Niet voor niets was architect Poelaert indertijd in 1879 waanzinnig gestorven, nog tijdens de bouw van zijn reusachtige Justitiepaleis. De Marollenwijk was er half voor gesloopt en sindsdien was 'architek' (sic) een Brussels scheldwoord.

Van Poelaerts krankzinnige kolos had Busken Huet trouwens ooit opgemerkt dat deze, zo op een boeddhistische tempel gelijkend, gedaante gaf aan 'het Indisch heimwee der eeuw'.¹¹ Mocht dit de *sensibilité* van deze Holland hatende Nederlander dan misschien aanspreken, aan *overzeesch* verlangen ontbrak het de Belgen doorgaans ten enen male ('Waar kan men beter zijn?' luidde de titel van een populair liedje). In 1914 was de oversteek van ondernemende Belgen naar 'hun' Congo nog maar zeer traag op gang gekomen. En ook de politiek had zich lange tijd voor 's konings imperialistische ondernemen in het geheel niet geïnteresseerd. Deze onverschilligheid was er één van een verplicht neutraal en klein land, dat moeilijk een buitenlands 'beleid' kon voeren en waar de buitenlandse politiek het in aandacht dan ook ruimschoots aflegde tegen de Byzantijnse polemieken van de binnenlandse. Polemieken die niet noodzakelijk iets te maken hadden met wat in het binnenland ook daadwerkelijk *gebeurde*. Was de moderniteit voor België niet als een brute schok gekomen, het nadeel daarvan was dat de elites zich lange tijd hadden kunnen voorhouden dat zij zich ook niet hoefden te bemoeien

met de grote problemen van de nieuwe tijd; dat de zelfvoldane cijnsstaat zich lang had kunnen wijsmaken dat hij géén moderne industriële staat met de daarbij behorende verplichtingen was.

De twee decennia voor de grote oorlog vormden het tijdperk van de breuk met deze zelfzuchtige kalmte. In die jaren veranderde de herziening van het kiesrecht het politieke landschap en de politieke mores, en deden twee grote, moderne, het wérkelijke leven van het land beroerende kwesties hun intree in de discussie: de sociale kwestie en de Vlaamse kwestie. Beide kwesties betrokken de steeds levendiger openbare discussie op de natie zelf, in een furieuze doch vruchtbare zelfondervraging waarin van alles opdoemde, behalve een consensus.

De vrijblijvendheid ten aanzien van het sociale vraagstuk was in dit land wellicht nog sterker geweest dan waar ook in Europa. Lange tijd was officieel België opgesloten gebleven in de uitsluitend burgerlijke maatschappijvisie van het door cijnskiesrecht beperkte electoraat. Binnen dit tot 130.000 kiezers – geen vier op honderd volwassen mannen – beperkte *wettelijke land* heerste volstrekte consensus over de verderfelijke effecten van elke vorm van overheidsinterventie in nijverheid en maatschappelijk leven. (In 1878 werd in het parlement met verontwaardigd gemompel – van ‘cesarisme!’ en ‘etatisme!’ – gereageerd op de aanname van een wet die kinderarbeid in de mijnen – dat wil zeggen *ondergronds* – aan banden legde.) De Belgische arbeiders behoorden tot de ellendigste van West-Europa, maar... er wás geen sociale kwestie. Althans, zo luidde het voorname oordeel van zowel de doctrinaire liberalen (zij die het heftigst de laissez-faire-doctrine waren toegedaan) als de ultramontaanse katholieken (zij die Romes afwijzing van de moderne staat het nadrukkelijkst onderschreven).

Dit detail daargelaten, waren liberalen en katholieken het over bitter weinig eens geweest. Binnen de enge grenzen van de burgerlijke openbaarheid hadden zij zich met ongeveinsde verbeterheid overgegeven aan de confessionele *pas de deux*, waarbij op straat gevochten werd over kwesties als de zorg voor de ‘ziel van het kind’

in de scholen. Blind bleef men voor de treurige werkelijkheid dat intussen veel van diezelfde kinderen, bleek en ziekelijk, twaalf uur per dag aan kantkussen of weefmachine waren geketend en lezen noch schrijven konden.

Deze gebarricadeerde cijnsCitadel bestond allang niet meer. In het midden van de jaren tachtig had de woede zich een weg gebaand in werklozenoptochten, stakingen en oproer. De industriegebieden stonden in brand. De arbeidersverenigingen verenigden zich in één Belgische Werkliedenpartij. De overheid sloot een aantal leiders van deze partij op, maar uiteindelijk kon niemand meer een andere kant op kijken; een parlementair onderzoek bracht een vracht barre ellende aan het licht die de volksvertegenwoordiging schokte.

En zo was, onaangekondigd, onuitgenodigd en onzacht, de zo lang ontkende sociale kwestie de burgerlijke openbaarheid binnengedrongen. Met tegenzin en slepend nam de staat enige afstand van het laissez-faire-dogma. Het werd ook het einde van het cijns kiesrecht, dat sinds generaties tot een cynisch instrument van klassedominantie was geworden. Onder felle druk van buitenaf – in de Borinage werden verboden ‘zwarte meetings’ gehouden, in het park van de Brusselse voorstad Sint-Gillis zwoeren natgeregende socialisten niet te zullen rusten voordat het algemeen stemrecht was veroverd, grote stakingen braken uit – en na lang getouwtrek had ten slotte het parlement in 1893 het algemeen stemrecht voor mannen ingevoerd. Het electoraat was aldus vertienvoudigd; het beginsel van stemrecht als burgerrecht min of meer aanvaard. Zij het dan wel, zoals het toen heette, *getemperd*: kregen alle mannen van vijftientwintig jaar en ouder één stem, dan kwamen daar extra stemmen bij voor wie, naar men oordeelde, iets te verliezen had, met andere woorden: voor degene die betrokken was bij het behoud van de maatschappelijke orde door het bezit van een gezin, een huis, een kapitaal, een goede betrekking of een diploma. Deze behoudsgezinde ‘meervoudige stemmen’ vormden binnen het electoraat een meerderheid.

Desondanks waren door de eerste verkiezingen na de grondwetsherziening achtentwintig socialisten in de Kamer gekomen. De li-

berale partij had een enorme nederlaag geleden en bezette nog maar twintig zetels, terwijl 104 katholieken de volksvertegenwoordiging domineerden.

De katholieke partij had de Belgische overheid beheerst sinds 1884, en zou dat dertig jaar lang blijven doen. In de laatste jaren van de negentiende eeuw was het overwicht zo verpletterend – in 1898 bezetten de katholieken 112 van de 152 zetels in de Kamer – dat in de liberale grote steden en bij de aanzwellende rangen van de socialisten de woede uit de hand dreigde te lopen. De leidende staatslieden zelf achtten de formidabele katholieke macht in 's lands vertegenwoordiging te onwerkelijk om gezond te zijn, en vreesden een toekomst waarin de katholieken alléén tegenover de socialisten zouden staan. De invoering van de evenredige vertegenwoordiging (een unicum in Europa) bracht in 1900 de met politiek uitsterven bedreigde liberalen terug. Het katholieke overwicht slonk daardoor enigszins, maar bleef zeer fors: de partij, die als vanzelfsprekend de stemmen van het platteland en van de kleine steden oogstte (vooral in Vlaanderen), en als de *partij van de orde* het gros van de meervoudige stemmen overal in het land, kon in 1914 nog steeds rekenen op de helft van de uitgebrachte stemmen en 101 van de 186 Kamerzetels. Meer dan een partij vormde de katholieke macht een maatschappelijk middenveld dat in het nuttige verenigingswerk zijns gelijke niet kende, met gilden, kloosters, allerlei parochiale organisaties, liefdadigheidsinstellingen, verzekeringsmaatschappijen, hypotheekbanken en andere kredietinstellingen, studentenbonden, vrouwenbonden (zoals overal in Europa golden vrouwen als trouwer aan het geloof) en, vooral in Vlaanderen, de tijdens de jongste landbouwcrisis gestichte en snel groeiende Boerenbond – dit alles steunend op staatssubsidie, een ontzaglijke politieke clientèle aan zich bindend, en bijeengehouden door een zesduizendtal geschoolde en gemotiveerde (en door de overheid bezoldigde) priesters en kapelaans. Vooral in het Vlaamse landsdeel was de katholieke aanwezigheid sterk, maar niet alleen dáár. Zo telde rond 1910 het Henegouwse stadje Zinnik (Soig-